

**ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ
КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ
З ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ТА ЕКОНОМІКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Т. Г. Назаренко,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідуюча відділом навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України
geohim@ukr.net

Д. О. Пузіков, кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Інституту педагогіки НАПН України
dmitp@ukr.net

Авторами статті порушена проблема організації курсів за вибором для посилення варіативного складника освітнього процесу в ліцеї. Проаналізувавши чинну літературу з даної проблеми та провівши моніторинг щодо запровадження курсів за вибором закладах загальної середньої освіти автори зробили висновок про те, що на сьогоднішній день вчителями не так активно застосовується різноманітні курси за вибором, особливо з економічної тематики, а це призводить до негативних наслідків щодо економічної компетентності учнів. Отже, створення різноманітних та різноформатних курсів за вибором з економічної складовою призведе до ефективного навчання в ліцеї.

Ключові слова: курси за вибором; учні ліцею, профільний рівень навчання; економіка; економічна географія; підприємливість та фінансова грамотність; заклади загальної середньої освіти.

Входження України до європейського освітнього простору актуалізує проблему впровадження навчання на профільному рівні учнів ліцею як одного з етапів реформування освітньої галузі нашої держави у відповідності до міжнародних стандартів освіти. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації освіти не тільки в ліцеї, а й в гімназії, оскільки профілізація закладається в середній ланці навчання, з метою створення найбільш сприятливих умов для становлення і розвитку особистості учнів, формування у них адекватної самооцінки, більш повного уявлення про майбутню сферу професійної діяльності та вільного і свідомого її вибору [10].

Індивідуалізація навчання в ліцеї передбачає надання учням можливості одержати освіту за різними рівнями навчання, в тому числі й профільним.

Процес модернізації і реформування сучасної української освіти має забезпечувати рівний доступ до якісної освіти усім категоріям учнів відповідно до їх здібностей, індивідуальних нахилів і потреб. Система шкільної освіти не тільки надає учням певну суму знань, а й формує у них потребу в безперервному самостійному і творчому підході до оволодіння новими знаннями, створює можливості для самореалізації та самовдосконалення.

Засаднича мета Нової української школи – підтримати сучасне покоління учнів у їх прагненні стати знаючими людьми через систему предметних та ключових компетентностей. Це надасть молодим людям можливість зорієнтуватися в сучасному суспільстві, свідомо зайняти відповідну соціальну і громадянську позицію, підвищити рівень духовної культури, культури спілкування і практичної діяльності, формувати соціально зрілу, працелюбну, творчу особистість [8].

Курс «Географія», що пропонується на профільному рівні навчання в 10 і 11 класах, завершує географічну освіту в закладах загальної середньої освіти і відповідає логіці пізнання світу. Таким чином система географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї узгоджується з теорією природничих і

суспільних наук, загальною географією, регіоналізацією, країнознавством, краєзнавством і має українознавчу спрямованість.

Загальною метою освітнього географічного курсу є вдосконалення уявлення учнів ліцею про географічну картину світу, утвердження поняття про географію як конструктивну науку і формування географічного мислення на засадах історичного, просторового, комплексного, типологічного, проблемного і конструктивного підходів. Вирішальні ідеї освітньої програми – гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної географії. Основними завданнями курсу «Географія» для 10-11 класів ліцею, що вивчатиметься на профільному рівні є: поглиблення географічної та економіко-соціальної освіти випускників закладів загальної середньої освіти через вивчення глобальних територіально-диференційованих господарських, соціокультурних і соціоекологічних проблем, розкриття ролі окремих держав і народів у світовій економіці й політиці, процесів економічної і політичної інтеграції країн і народів; узагальнення й систематизування попередніх знань учнів з географії на значно вищому теоретичному рівні; розкриття ролі географічних знань і географічної експертизи у вирішенні сучасних економічних і соціальних проблем; формування географічних й соціокультурних знань, трансформація економічного мислення учнів, що передбачає розуміння процесів, які відбуваються в сучасному світі; утворювати уявлення про територіальну організацію господарства і населення окремих регіонів і держав світу; демонстрування системного характеру світової економіки, започаткування уявлення про природу, сутність і функцію міжнародного географічного поділу праці; висвітлення походження сучасних економічних та екологічних проблем людства; ознайомлення з принципами і світовим досвідом раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища, збалансованого (сталого) розвитку; удосконалення вміння користуватися порівняльними методами статистико-економічного аналізу, використовувати статистичні дані, що характеризують

рівень і темпи розвитку економіки країн світу та України, своєї області, адміністративного району, окремого господарства; вільно орієнтуватися на політичній карті світу та використовувати тематичні географічні карти для розв'язування навчальних і практичних завдань; формування географічної, екологічної й економічної культури, розуміти виклики, що стоять перед державою і світовою цивілізацією; сприяння полікультурному, толерантному, неупередженому сприйняттю і доброзичливому ставленню до інших етносів, народів, груп та особистостей; розвивати в учнів інтерес та повагу до культури свого народу й інших народів, прагнення зберегти і примножити культурну спадщину своєї країни і всього людства, вчитися жити і працювати в полікультурному середовищі; виховання в учнів рис громадянина України, загальнолюдської духовної ціннісної орієнтації, вміння сприймати ідеї гуманізму та демократизму, патріотизму і взаєморозуміння між народами, утвердження ідей демократії, добра та справедливості; готувати учнів лицю до свідомої активної участі в суспільному житті Української держави, усвідомлювати її роль і місце в Європі та світі, формувати співвідповідальність за долю України, Європи, світу; розвивати вміння зіставляти географічні й економічні події і процеси, працювати з різними джерелами знань, самостійно добувати географічну інформацію; розвивати творче мислення, формувати власний погляд та критичне ставлення до інформації, обстоювати власні погляди на ту чи іншу географічну проблему, толерантно ставитись до протилежних думок.

Особливістю курсу є те, що він розкриває важливі й актуальні проблеми сучасної географії та низки прилеглих наук.

Для подальшого розвитку географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї науковцями відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України була створена Концепція географічної освіти для профільної школи, а для розвитку економічної освіти на профільному рівні, була створена Концепція економічної освіти в гімназії та

ліцеї України (обидві Концепції містяться на сайті Інституту педагогіки НАПН України www.undip.org.ua) [7].

Рівень профільного навчання зводиться до рівня підготовки до майбутньої професії. У першу чергу це предмети географоцентричні, тобто там, де передбачається підготовка учнів для природничо-наукової або суспільно-політичної професійної діяльності (географія, екологія, історія, політологія, економіка, дипломатія, інше) та для роботи у сфері послуг (туризм, підприємницька діяльність, інше) [9].

Географічна освіта має важливе значення для формування в людини адекватної картини світу, виховання активного відповідального громадянина і діяча.

Зміст навчання конкретизується у специфічній комбінації базових загальноосвітніх предметів, предметів, що вивчаються на профільному рівні та курсів за вибором.

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Географія у старшій школі є базовим загальноосвітнім предметом і обов'язково вивчається учнями всіх профілів на академічному або поглибленому рівнях.

Зміст окремих тем або розділів географії може бути уточнений в освітніх програмах курсів за вибором. Курси за вибором забезпечують учнів варіативністю, альтернативністю і гнучкістю освітнього процесу в ліцеї. Вони мають бути широко представлені у змісті навчання.

Курс «Економіка», пропонується на профільному рівні навчання в ліцеї та завершує економічну освіту в закладах загальної середньої освіти і відповідає логіці пізнання світу [4].

Вивчення курсу «Економіка» в ліцеї спрямоване на досягнення таких цілей: формування світогляду цивілізованої людини, що визнає такі загальнолюдські цінності, як свобода діяльності та вибору, право приватної власності, толерантність, необхідність дотримання законів тощо; засвоєння фундаментальних знань про економічне життя суспільства, відображених у

основних економічних категоріях, законах, закономірностях; сприяння розвитку навичок раціональної економічної поведінки людини як споживача, найманого працівника, підприємця, власника доходів і платника податків, користувача суспільними благами тощо; формування навичок самостійної роботи при виконанні практичних завдань з економіки та узагальнення одержаних результатів

За логікою освітньої програми, на початку вивчення курсу учень ліцею засвоює зміст тих економічних явищ, які властиві будь-якій економіці. Це – ресурси, продукт, виробництво, обмін, потреби, споживач і виробник, економічна ефективність, економічний кругообіг тощо [1]. Далі він знайомиться з процесами та явищами, які властиві ринковій економіці, а саме: попитом, пропонуванням, ринковою ціною та ринковими доходами, грошима як економічним явищем, підприємницькою діяльністю, прибутком та витратами, ринковою інфраструктурою тощо. У подальшому формуються уявлення про національну економіку як ціле з притаманними цьому цілому загальними результатами (валовим внутрішнім продуктом та валовим національним доходом) та пояснюються причини економічних піднесень і спадів, безробіття й інфляції [5]. Передбачається ґрунтовне пояснення ролі держави в організації економічного життя суспільства. Насамкінець, учень отримує уявлення про функціонування світової економіка, переваги та загрози для економік окремих країни, що пов'язані з глобалізаційними процесами.

Таким чином система економічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї узгоджується з теорією суспільних наук, загальною економікою і має українознавчу спрямованість [3].

Курси за вибором реалізуються за рахунок годин варіативного компонента змісту освіти.

З метою здійснення професійної орієнтації учнів гімназії та сприяння подальшого вибору ними вивчення географії на профільному рівні в ліцеї здійснюється до профільна підготовка. Зміст до профільної підготовки

реалізується за рахунок варіативної складової змісту загальної середньої освіти [2].

Першим етапом організації географічної освіти на профільному рівні навчання є підготовка педагогічного колективу до профільного рівня навчання учнів географії.

На цьому етапі ведеться активна робота у двох напрямках: 1) вивчення актуальних освітніх потреб учнів гімназії (психологічна служба закладу загальної середньої освіти, класні керівники); 2) визначення педагогічного потенціалу колективу закладу загальної середньої освіти. Адміністрації і вчителям необхідно ретельно проаналізувати Державний стандарт базової і повної середньої освіти, типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів¹ і діючі державні програми для ліцею на предмет виявлення можливостей розвитку змісту навчання та допустимого навантаження учнів на тиждень [6].

Проаналізувавши типовий навчальний план закладу загальної середньої освіти (затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 № 408) [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>] можна зробити висновок, що годин вистачить не тільки на введення нових навчальних предметів і практик у освітній процес, а і з'явиться можливість відкоригувати недоліки вже існуючого типового навчального плану в напрямку врахування психолого-педагогічних закономірностей навчання та створення комфортних умов для вивчення загальноосвітніх предметів, що є важливими для особистісного розвитку людини незалежно від виду майбутньої професійної діяльності.

Другим етапом організації географічної освіти на профільному рівні навчання учнів ліцею є робота над змістовим наповненням курсів за вибором. Суттєвим для педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти є добір курсів за вибором і формування їх змісту або відбір уже розроблених відповідних навчальних програм для цих курсів. Дидактичною метою курсів

за вибором є ознайомлення учнів з новими галузями науки та видами людської діяльності, набуття досвіду використання теоретичних знань для вирішення практичних завдань і виконання дослідницьких робіт, розвиток здібностей, нахилів та інтересів школярів, задоволення природної пізнавальної цікавості учнів. Набір курсів за вибором визначається на рівні педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти. Їхній зміст має відповідати актуальним потребам, особистим освітнім цілям і мотивам учнів. Кількість годин може варіюватися

- 17-18 годин, тобто половина семестру, мінімум по 2 години на тиждень – орієнтовно цей час може бути використаний для курсу, який присвячено окремому поняттю, явищу, процесу, темі, яка розкривається поглиблено, організації практики на виробництві тощо

- 35-36 годин, тобто семестр – орієнтовно цей час може бути використаний для курсів, що присвячені введенню у спеціальність, проведенню практичних робіт на місцевості, підготовки до складання державної атестації з обраних предметів, теоретичних занять тощо

- 56-70 годин (не менше ніж по 2 години на тиждень), від одного до двох семестрів – орієнтовно цей час може бути використаний на будь-який за складністю курс, головне, щоб час відповідав і забезпечував досягнення поставленої мети перед навчальним курсом

На третьому етапі організації географічної освіти на профільному рівні навчання учням ліцею надається можливість обирати і визначати набір курсів за вибором у варіативній частині. З моменту обрання учнем ліцею курсу за вибором він стає обов'язковим для відвідування і звітування про навчальні досягнення.

В результаті відбувається формування структури кожного конкретного закладу загальної середньої освіти та індивідуального плану навчання кожного учня на поточний рік.

Соціальне замовлення на географічну освіту виходить з інтересу учнів до географічних методів пізнання, географії як комплексної науки про Землю,

професії вчителя географії, науковців географічних спеціальностей, комплексного вивчення навколишнього середовища тощо.

Поглиблене вивчення географії можна реалізувати через організацію в ліцеї різноманітних факультативів географічного змісту: природокористування, агроекологія, біогеографія, історико-географія, історико-краєзнавство тощо.

У розробці навчальних програм для поглибленого вивчення географії в першу чергу необхідно враховувати принципи побудови змісту географічної освіти в ліцеї:

- комплексність у розкритті явищ і процесів, що будується на цілісності навколишнього середовища, єдності і нерозривності всіх його елементів;
- вивчення основних процесів і явищ через дослідження основних просторово-територіальних структур;
- взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів до висвітлення соціальних проблем суспільства різного рівня (глобального, регіонального, локального) і обов'язкова практична участь учнів ліцею у розв'язанні місцевих соціальних проблем («мислити глобально – діяти локально»);
- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків у географічному середовищі («відчувай, спостерігай, узагальнюй, дій»).

Отже, основним завданням функціонування географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї є формування основ природничо-наукової картини світу та визначення місця людини на Землі.

Вивчаючи географію на профільному рівні в ліцеї учні можуть отримати професійну спеціалізацію екскурсовода, адміністратора географічних баз даних, суспільно-громадського діяча (еколог, лісник), водія транспортного засобу, організатора екологічної стежки, захисника природи, підприємця з утилізації сміття тощо. Пропонована спеціалізація має підкріплюватись

необхідним навчальним змістом, який входить до змісту курсів за вибором учнів, та кваліфікованими викладачами цих спеціальностей [11].

Слід зазначити, що навіть за умов реформування географічної шкільної освіти, географія залишиться єдиним предметом, який розкриватиме суть і закономірності просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-екологічної і соціально-економічної системи. Це дає змогу впевнено говорити про визначення об'єктивного і предметного змісту географії та її місце і роль у формуванні загальної освіти і культури учня.

Таким чином, конструюючи зміст шкільної географічної освіти для ліцею, ми вбачали його розвантаженість від другорядного матеріалу, зберігаючи науковість, системність, практичну спрямованість з підсиленням прикладного характеру географії, екологізації її змісту та ін. Водночас дуже важливо враховувати краєзнавчий принцип навчання. Зважаючи на те, що у навчальних програмах відображено не тільки зміст, але й вимоги до результатів навчання, які мають досягатися за діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, слід також акцентувати увагу на тому, чи зможе відтворити учень увесь спектр знань і скористатися ними у житті.

Методичні засади функціонування географічної освіти на профільному рівні навчання в ліцеї орієнтовані на наскрізні змістові лінії, що є засобом інтеграції ключових і загально предметних компетентностей [Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>].

Наскрізні лінії є соціально значимими надпредметними темами, які допомагають формуванню в учнів уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях.

Мета наскрізних ліній – «сфокусувати» увагу й зусилля вчителів-предметників, класних керівників, зрештою, усього педагогічного колективу на досягненні життєво важливої для учня й суспільства мети, виразити ключові компетентності.

Загальною метою освітнього економічного курсу є вдосконалення уявлення учнів ліцею про економіку взагалі та утвердження поняття про

економіку як суспільну необхідну науку при формуванні економічного мислення на засадах історичного, комплексного, типологічного, проблемного і конструктивного підходів. Вирішальні ідеї освітньої програми – гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної економіки.

Основними завданнями курсу «Економіка» для ліцею, що вивчатиметься на профільному рівні є: поглиблення економічної освіти випускників закладів загальної середньої освіти через вивчення глобальних територіально-диференційованих господарських, соціокультурних і соці екологічних проблем, розкриття ролі окремих економічних систем у світовій економіці й політиці, процесів економічної і політичної інтеграції країн і народів; узагальнення й систематизування попередніх знань учнів з економіки на значно вищому теоретичному рівні; розкриття ролі економічної експертизи у вирішенні сучасних економічних і соціальних проблем; формування економічних й соціокультурних знань, трансформація економічного мислення учнів, що передбачає розуміння процесів, які відбуваються в сучасному світі; утворення уявлення про територіальну організацію господарства і населення окремих регіонів і держав світу; демонстрування системного характеру світової економіки, започаткування уявлення про природу, сутність і функцію міжнародного географічного поділу праці; висвітлення походження сучасних економічних та екологічних проблем людства; ознайомлення з принципами і світовим досвідом раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища, збалансованого (сталого) розвитку; удосконалення вміння користуватися порівняльними методами статистико-економічного аналізу, використовувати статистичні дані, що характеризують рівень і темпи розвитку економіки країн світу та України, своєї області, адміністративного району, окремого господарства; вільно орієнтуватися в економічних системах світу тощо; формування економічної культури, розуміння викликів, що стоять перед державою і світовою цивілізацією; виховання в учнів рис громадянина України, загальнолюдської духовної

ціннісної орієнтації, вміння сприймати ідеї гуманізму та демократизму, патріотизму і взаєморозуміння між народами, утвердження ідей демократії, добра та справедливості; готувати учнів старшої школи до свідомої активної участі в суспільному житті Української держави, усвідомлювати її роль і місце в Європі та світі, формувати співвідповідальність за долю України, Європи, світу; розвивати вміння зіставляти економічні події і процеси, працювати з різними джерелами знань, самостійно знаходити економічну інформацію; розвивати творче мислення, формувати власний погляд та критичне ставлення до інформації, обстоювати власні погляди на ту чи іншу економічну проблему, толерантно ставитись до протилежних думок.

Особливістю курсу є те, що він розкриває важливі й актуальні проблеми сучасної економіки та низки прилеглих наук: всесвітня та вітчизняна історія, географія, математика, правознавство, екологія, технології тощо.

Головними компонентами економічної освіти є її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Вони мають свої особливості у різних складових економічної освіти: загальноекономічної та професійно-економічної.

Функціонування навчальних програм з економіки для закладів загальної середньої освіти, також необхідно розглядати як відкриту систему, як компонент динамічного процесу удосконалення структури й змісту освіти. Тож однією з цілей економічної освіти в закладах загальної середньої освіти, і має бути відображена в програмі, є оволодіння поняттями наукової економіки, враховуючи власний досвід, творчу розумову активність, особистісні потреби учня.

Найбільш вартісним товаром сучасного глобалізованого світу стали знання та компетентності, серед яких важливе місце посідає їх економічна складова. Економічна грамотність стали сьогодні невід'ємною складовою освіти громадянина. Економічна освіта та культура є важливими підвалинами розбудови України як суверенної держави. Виходячи з потреб особистості та держави економічна освіта має бути відповідним чином представлена у

зкладах загальної середньої освіти, як у інваріантній так і у варіативній складових базових навчальних планів, з метою забезпечення освітніх потреб особистості та потреб Української держави

Запровадження в Україні неперервної економічної освіти шляхом вивчення економіки як базової дисципліни сприятиме формуванню у широких верств населення сучасного економічного мислення — необхідної умови радикального реформування економіки, рішучого переводу її на рейки розвинутих соціально орієнтованих ринкових відносин.

Враховуючи те, що найголовнішим в економічній науці є вивчення поведінки людини в повсякденному господарському житті, діяльності, пов'язаної з досягненням певного рівня добробуту, реакції на стимули до праці тощо, економіці слід навчати під кутом зору економічно активної людини, яка одночасно виступає в ролях різних економічних суб'єктів: виробника й споживача, співвласника і найманого працівника, керівника і підлеглого, покупця й продавця, як члена первинної економічної ланки в суспільстві (родини), як члена виробничого колективу, як громадянина держави, що бере активну участь в міжнародному економічному обміні тощо.

Мета економічної освіти: навчання та виховання економічно активного і підприємливого покоління потенційних підприємців, формування цілісного уявлення про види життєдіяльності людини у системі знань економічної теорії, економічної політики та господарської практики, здійснення профорієнтації в основній школі та профільної спеціалізації в старшій школі.

Економічна освіта в закладах загальної середньої освіти – це спеціально організований, спланований і керований процес взаємодії між учителем і учнями з метою досягнення результатів, визначених відповідними державними нормативно-правовими документами у галузі освіти спрямований на вивчення економічних понять, процесів та законів.

Системо твірними елементами структури процесу економічної освіти є його мета, взаємо поєднана діяльність учителя й учнів та результат. До змінних

складників структури цього освітнього процесу належать: зміст навчального економічного матеріалу; дидактичні інструменти навчання (методи й методичні прийоми та засоби навчання, а також форми організації процесу навчання, у тому числі організації навчально-пізнавальної діяльності учнів і проведення навчання); контроль і корекція навчальних досягнень учнів.

Основна задача всіх ступенів економічної освіти — не стільки передача акумульованих у даній галузі знань, умінь, навичок, цінностей, скільки розвиток здібностей самостійно діяти, приймати рішення в умовах динамічного економічного середовища.

Зараз в Україні існують різні форми здобування економічної освіти: економічні класи в гімназії та ліцеї; бізнес-ліцеї для учнів 8-11 класів; суботні та недільні і вечірні заклади, різні курси та семінар-тренінги тощо.

Економіка як навчальний предмет – це широкий комплекс різнопланової інформації, який має свій понятійний апарат свої категорії, закони, власну систему алгоритмів вирішення найрізноманітніших завдань.

Нова українська школа покликана формувати в учнів якості майбутніх підприємців, комерсантів, банкірів, фермерів, управлінців. Шкільна економічна освіта має вирішувати проблему в учнів вибору професій і майбутньої сфери діяльності, але при цьому все одно учень має усвідомлювати, що він учасник великої економіки країни в якій мешкає.

Компетентнісний підхід до формування змісту географічної та економічної освіти в ліцеї припускає посилення діяльнісно спрямованого навчання, що означає перетворення результатів не стільки в об'єктно-знання-центричні, скільки в практично-поведінкові форми (вирішення практичних задач, висловлювати конкретне бачення предмету чи процесу, аналізувати співвідношення чи закономірності, самостійно знаходити інформацію для чогось конкретного, задаватися питанням навіщо ця інформація, як їй скористатися тощо). Саме це в певній мірі допомагають зробити курси за вибором різних форматів.

Література

1. Баландюк Р. Методичні рекомендації щодо навчання «підприємливості та фінансової грамотності» на уроках історії України / Р. Баландюк // Молодь і ринок. – 2018. – № 9. – С. 91-95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2018_9_19.
2. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю / Ю.А. Білова // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2013. – Вип. 7. – С. 15-17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2013_7_7.
3. Барадія Н.Г. Компетентнісний підхід у процесі вивчення фінансової грамотності в гімназії та ліцеї / Н.Г. Барадія // Інноваційна педагогіка. – 2018. – Вип. 3. – С. 49-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2018_3_11.
4. Булавенко С.Д. Дидактичні основи формування фінансової грамотності учнів / С.Д. Булавенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 150. – С. 18-20. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_150_7.
5. Булах А.В. Модель формування підприємницької компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів швейного профілю / А.В. Булах // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 9. – С. 157-165. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_9_22.
6. Гіптерс З.В. Теорія і практика економічної освіти та фінансової грамотності дітей і дорослих: історико-педагогічний аспект / З.В. Гіптерс // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Педагогіка та психологія. – 2017. – Вип. 1. – С. 16-19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2017_1_4.
7. Концепція навчання географії України в основній та старшій школі / за заг. ред. д-ра пед. наук О.М. Топузова та канд. пед. наук О.Ф. Надтоки. – К. : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. – 56 с.

8. Люлькова Ю. М. Необхідність формування економічної компетентності учнів у навчанні географії в основній школі / Ю. М. Люлькова // Педагогічна освіта: теорія і практика. - 2013. - Вип. 15. - С. 182-185. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2013_15_35.

9. Назаренко Т. Г. Формування в учнів ліцею економічної компетентності / Т. Г. Назаренко // Проблеми сучасного підручника. - 2018. - Вип. 20. - С. 261-271. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2018_20_25.

10. Сліпенко В. Особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у загальноосвітніх навчальних закладах: американський досвід / В. Сліпенко // Людинознавчі студії. Педагогіка. – 2017. – Вип. 5. – С. 197–205. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2017_5_24.

11. Шпак О. Фінансова грамотність – запорука життєвої успішності учнів / О. Шпак, С. Булавенко, Н. Примаченко // Молодь і ринок. - 2017. - № 11. - С. 26-31. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_11_7.